

[1234567]

הרב חיים דוד אהרן טיפנברון¹
לונדון אנגליה

'ויכוח רבה' או 'מצרף עבודה'?

החיבור 'ויכוח רבה' וכמה בירורים אודותיו ומהדורותיו

מבוא

החיבור הפולמוסי הנודע 'ויכוח רבה' על החסידות לעומת התנגדות – הינו קונטרס רב השפעה מזמן פירסומו הראשון ועד לימינו. נדמה שהוא מחלוצי חיבורי ההגנה על החסידות שעדיין לא נס ליחו ופג תוקפו, וכל המעיין בו ימצא בו הגדרות יסודיות על מהות החסידות שתעשיר את דעתו של המתקרב לחסידות כמו של החסיד הוותיק. אך על אף הפופולאריות הרבה והסגנון הרהוט שלו, החיבור הינו סבוך ובעייתי מאין כמוהו מבחינה ביבליוגרפית מהיבטיה השונים. לכל לראש הבעי' של זהות, שכן הוא הופיע בדפוס פעמיים תחת שני שמות שונים – 'מצרף העבודה' ו'ויכוח רבה', ושנית, יש בעי' בתוכן, שכן לא רק השמות שונים, אלא גם התוכן והמבנה של שני החיבורים שונים זה מזה.

מלבד זאת יש בעי' גם בזהות המחבר. האם השמות המופיעים בפנים החיבור הם שמות אמיתיים או בדיוניים?

כבר כתבו כמה על הבעיות שבספר², אך דבריהם המחוכמים אינם נהירים ואינם ברורים לקורא הפשוט, ולכן, לרגל פרסום קטע חדש שלא נדפס עדיין, אמרנו להתיר את סבכי ונבכי החיבור ולפרוס את פרטי פרשה זו לפני קוראי ההיכל.

ויכוח ופולמוס בליטא

עבור הקורא הפשוט, הקונטרס הצנום 'ויכוח רבה' הוא אחד החיבורים היפים והמרשימים בשדה החסידות:

הוא ערוך בצורת וויכוח ופולמוס בין מתנגד למדני לבין חסיד בר מוחין. בשער הקונטרס מופיע הכיתוב: "אשר הי' בין תרי גברא רברבי בעיני נוסח האר"י ז"ל ובמנהגי דרכי החסידות ה"ה הרבני המפורסם מוהר"ר בנימין זאב מק"ק סלאנים ז"ל תלמיד הגאון מווילנא זצ"ל והשני ה"ה הרבני הותיק והחסיד המפורסם בחסידות ופרישות מוהר"ר יוסף

1. המאמר נערך בתוספת ביאור בידי הרב נחום גרינוואלד, ואחריות השגיאות עליו.

2. הרב י. מונדשיין כתב מאמר בשם "הספרים מצרף העבודה וויכוח רבה" בכתב העת 'עלי ספר' גליון

ה' עמ' 165 אך דבריו עמומים וסתומים, ואמרנו לבאר פרשה זו בסגנון פשוט ובהיר.

מנעמירוב ז"ל תלמיד הרב הצדיק הקדוש בוצינא קדישא חסידא ופרישא אספקלריא המאירה מוהר"ר לוי יצחק מבארדיטשוב זצלה"ה.

רבי יוסף, הקול החסידי בוויכוח זה, אף שמוצג במכתביו כמי שמצוי בנעמירוב, מקורו בליטא, שכן בצעירותו למד באותו בית מדרש בסלונים שבו למד רבי בנימין זאב. הספר מביא איפוא דיון בין שני אנשי ליטא אודות מהות החסידות וצדקת דרכה (ולהלן נראה אודות חסיד אמדורי, אף הוא מליטא, שהשתתף בדיון זה).

נראה שאכן יש דברים בגו שדיון כזה מתרחש (או אמור להתרחש, כפי שנתאר להלן) בליטא דוקא, שכן דוקא שם העימות בין שני הצדדים לעולם לא שכך³, וכפי שנביא להלן מעדות המחבר בעצמו בזמנו ובעירו, הרי אף על פי שלהבת האש של המחלוקת דעכה אחרי שנת תק"ס, אך מתחת לפני השטח, העוינות ביעבעה עדיין בעקשנות בלתי מתפשרת, ושני הצדדים סירבו להכיר איש ברעהו, ומשום כך מצינו דוקא באיזור זה דיונים ועימותים מסוג זה אודות צדקת הדרך של התנועה החדשה.

במובן מסויים הספר ערוך כחיקוי למתכונת הוויכוח של ספר הכוזרי וספרי וויכוחים הדומים לו. מצד אחד יש שואל הכותב לברר את מהותה של הדרך החדשה ומאיך החסיד מרצה ופורס כשמלה את שיטת החסידות וצידוקה.

אולם בניגוד לספרים הנ"ל שהם מייצגים כאילו וויכוח פנים אל פנים, הרי הקונטרס נכתב בצורה של אגרות שלומים – עם חתימות בתאריכים מליציים: "שנת לא ת'ק'ו'ס' פעמים צרה" או "נפש רעיבה כל מר מ'ת'ו'ק' (קבל ממר מתוק)", או (שבט) שנת אתה ת'ק'ו'ס' תרחם ציון", וגם "שנת ו'ק'מ'ת' ועלית אל המקום אשר יבחר ה' אלקיך בו" - שנת תקמ"ו!

ולא בכדי זכה הספר לפופולאריות רבה ומהדורות רבות, שכן הקורא בו גם בימינו מתרשם מהבקיאות המרשימה והרצאת ההסברה היסודית והעמוקה אודות עקרונות החסידות מצדדיה השונים. ואכן עד ימינו עדיין לא נס ליחו של חיבור מצויין זה ומבין בתרי דפיו עדיין עולה ניחוח מקורי ורענן העונה על שאלות מהותיות גם בדורינו זה.

ויכוחא רבה לעומת מצרף העבודה

אך כעת נידרש לבעייתיות הגדולה של הספר. נתחיל מהעובדה של שני שמות ושינוי מבניהם ותוכנם. הספר נדפס בשני שמות שונים: ספר אחד נקרא 'מצרף העבודה' וספר אחר 'ויכוחא רבה'. לשם בירור הדבר נציג קודם את ה'ויכוחא רבה' הנפוץ יותר ואחר כך את ה'מצרף העבודה' שנדפס לראשונה.

3. ראה על כך גם ב'היכל הבעש"ט' גליון כא עמ' קט 'על חסידי ליטא: קונטרסי הגנה על החסידות...'

ונקדים כמה מלים אודות סדר הדפסתם. בשנת תר"ח הובא לדפוס בקעניגסבערג בידי "דוב בער בלא"א מו"ה שלום הלוי ז"ל סעגאלאוויץ" הספר 'מצרף העבודה'. ספר זה בשם זה ובמתכונת זו נדפס שוב בזיטאמיר בשנת תרכ"ה, ומאז לא נדפס שוב. מאידך החל מתרכ"ד הופיע ספר זה בשם אחר: 'ויכוח רבה', אך באמת, כפי שיתברר, עבר הספר לא רק שינוי השם בלבד אלא שינוי בתוכן.⁴

מה אכן ההבדל בין שני הספרים הללו?⁵

א: 'ויכוח רבה'

(א) זהות המחברים - כבר הבאנו לעיל את עמוד השער של הספר:

"אשר הי' בין תרי גברא רברבי בעניני נוסח האר"י ז"ל ובמנהגי דרכי החסידות ה"ה הרבני המפורסם מוהר"ר בנימין זאב מק"ק סלאנים ז"ל תלמיד הגאון מווילנא זצ"ל והשני ה"ה הרבני הותיק והחסיד המפורסם בחסידות ופרישות מוהר"ר יוסף מנעמירוב ז"ל תלמיד הרב הצדיק הקדוש בוצינא קדישא חסידא ופרישא אספקלריא המאירה מוהר"ר לוי יצחק מבארדיטשוב זצלה"ה".

כלומר, יש לנו ויכוח בין תלמיד הגר"א ותלמיד ר' לוי יצחק מבארדיטשוב, שהתכתבו באגרות רצוא ושוב אודות החסידות. להלן נבאר את משמעות הדבר.

(ב) מבנה הספר – הספר מורכב משלשה חלקים:

לאחר הקדמת המוציא לאור של 'ויכוח רבא' - רבי חיים ליב פאנג, שנביא להלן:

1) התכתבות של ר' בנימין זאב מסלונים עם ר' יוסף מנעמירוב אודות נוסח האריז"ל שאימצו לעצמם החסידים. מדובר בשאלה ששאל ר' בנימין זאב שהכיר את ר' יוסף בימי חורפם: "בשבתנו יחד בעיר סלאנים", ותשובה ארוכה על כך שבה מלבן ר' יוסף את צדדי השאלה באריכות ופרטנות מרשימה.

2) אגרת שניה שר' בנימין זאב המתנגד שלח לר' יוסף, המכונה "אגרת הקושיות", ובה מציג י"ט שאלות (עם מפתח השאלות ומספר ליד כל שאלה) אודות תנועת החסידות ששאל קודם בויכוח אישי פנים אל פנים אצל חסיד אלמוני: "דאתא לידי איש אחד בעירנו

4. ראה להלן בפרק אודות ההדפסות. ברצוני להודות להרה"ח ר' יצחק ווילהלם שיחי' מספריית אגודת חסידי חב"ד ברוקלין שנענה בחפץ לב להשיג עבורי את צילומי הדפוסים הראשונים של קונטרס זה. תשואות חן חן לו.

5. יש לציין שצילומי הדפוסים הנפוצים בימינו של 'ויכוח רבה' (צילומי מהדורת ווארשה) חסרים כמה קטעים, כגון מענה יא של ר' יוסף מנעמירוב לדברי 'החבר', ובכמה דפוסים חסרים מענות יח ויט, אולם רוב הקטעים מצויים בדפוס מונקאטש תרנ"ד, מלבד קטע אחד שנמצא גם בדפוסים הראשונים ולא על זה אנו דנים כאן.

בר אוריין ובשם ישראל יכונה והוחזק אצלי בכשרות, היה אצל הרב שלהם וקראתי אותו ובקשתי ממנו שידבר אתי על אודות דרכיו הנפלאים ממנו". ורושם ומתאר לר' יוסף באגרתו את כל המענות לי"ט השאלות שהשיב לו חסיד אלמוני זה שמכונה באגרת בשם "החבר" - המזכיר את הכינוי הזהה שבספר הכוזרי - ומבקש לשמוע את חוות דעתו של ר' יוסף עליהם. ואם כן נוספה כאן - מלבד ר' בנימין זאב מסלאנים ור' יוסף מנעמירוב - עוד דמות בשם "החבר".

¹²³⁴⁵⁶⁷אחריה

3) אגרת תשובה מר' יוסף, שבה תגובות והתייחסות מפורטת לכל הי"ט תשובות שהשיב החסיד האלמוני לר' בנימין זאב. באופן כללי מתייחס ר' יוסף בהסתייגות רבה ואף חריפה לתשובות החסיד "החבר" וכותב בסגנון בוטה ש"חבירו שמקשיב לקולו מנע הטוב ממנו בלא ידע ואשם... אך לא שימש כל צרכו להבין טעמו של דבר ולא כיון אל אמיתות באיזה דברים שהרי בתורת הנגלה איסור והיתר אמרו חז"ל אסור להורות מתוך המשנה שלא לכון אל האמת. ולדמות דבר אל דבר עד שישמש ת"ח בלמוד הגמרא להבין טעמי הדין וכ"ש הנסתרות לה'... בקל יכול לטעות א"ע בדברים שאדם נמשך אחריו וצריך שימוש הרבה להבין הדברים על אמיתותן אם לא ראה כתבי הקודש של ר' דוב בער ז"ל נג"ע להמתיק ולהסביר הדברים ששמע, ומה שהוסיף מדעתו אבאר במקום אחר שלא כיון אל האמת".

אי לכך הולך ומביא אגרת ארוכה שבה מפרט ר' יוסף תגובה מפורטת לכל אחת מהשאלות שנשאלו. ובכך מסתיים הספר.

ב: 'מצרף העבודה'

א) זהות המחברים - בדף השער נאמר: "ויכוח אשר היה [לפני] כשבעים ושנים שנה [=תקמ"ו] בין שני גדולי הדור האחד מעדת החסידים והשני מעדת המנגדים ושניהם לשם שמים נתכוונו שניהם חגרו חרב פיפיות וכלי זינם בידם ונלחמו זה מול זה על שדה הנגלה והנסתר ועל ים התלמוד והפוסקים שלחו צי אדיר ואחרי כן איש את רעהו השלימו", הכוונה לכאורה לשתי הדמויות, ר' בנימין זאב מסלאנים ור' יוסף מעמירוב הנ"ל.

ביחד עם אי-איזכור שמם הפרטי בשער, גם לא נזכר בחיבור זה שהם היו תלמידי הגר"א והגה"ק מבארדיטשוב, אלא זיהוי סתמי כאחד מעדת החסידים ואחד מעדת המנגדים.

שינוי זה בין דף השער של ה'מצרף העבודה' לבין זה של ה'ויכוחא רבה', אינו שינוי מקרי, אלא הוא משקף את אחד ההבדלים שבין הספרים. ב'ויכוחא רבה' מספר לנו ר' יוסף באגרת ההתייחסויות לי"ט קושיות, שהוא היה תלמידו של הגה"ק מבארדיטשוב. כך הוא בהקדמתו להתייחסות שלו למענות ה'חבר' החסיד מאמדור:

"אני לא זכיתי לראות המעין הנ"ל. כ"א מהנהר המתפשט מהמעין והיה לנחל שוטף אצל תלמידו הק' שהייתי אצלו הגאון הקדוש המפורסם מוה"ר לוי יצחק נ"י מק' פינסק

והייתי אצלו זמן לא כביר וראיתי אותו אור בהיר בשחקים מופשט ומובדל מכל עניני גשמיים ודבוק בדביקות נפלא הכונות המצות".

כמן כן בתגובה י"א למענה ה'חבר'⁶:

"כאשר קרה לי אחרי רואי את הצדיק דזאלחבי שמתפלל בהתפעלות וצעקה גדולה, אחזתי ג"כ דרכו לצעוק בכל כחי בלי שום השכלה במוחי ומחשבתי".

בשני המקומות מוזכר אפוא הגה"ק מבארדיטשוב כמורו של רבי יוסף בהיותו רבה של זעליחוב או פינסק, טרם שהתקבל לבארדיטשוב, והרי זה מתאים לתאריכי האגרות שנכתבו בשנת תקמ"ו⁷, ואם כן מתאים אפוא שיזהו אותו בדף השער כתלמיד הרה"ק מבארדיטשוב.

אולם ב'מצרף העבודה' אין שום איזכור בשום מקום ובשום אגרת שר' יוסף היה תלמידו של רלוי"צ והכיר אותו אישית, ולכן לא רשמו כך בדף השער⁸, שכן לפי מהדורה זו ר' יוסף לא דרך על מפתן בית המדרש של זעליחוב ופינסק!

להלן תתבאר משמעותו של הבדל זה.

(ב) מבנה הספר – הספר מורכב מארבעה חלקים:

(1) הקדמה ארוכה שנראה שהיא ממחבר הספר, שבה דיון מהותי על אמיתות החסידות וגדלותה, ושכל פרטיה ודקדוקיה קדושים הם. הקדמה זו חסרה ב'ויכוח רבה'.

(2) התכתבות של ר' בנימין זאב ור' יוסף אודות נוסח האריז"ל שהיא זהה לגמרי לאגרות שנדפסו ב'ויכוח רבא' ללא שינוי כלל.

(3) אגרת ר' בנימין זאב לר' יוסף שנקראת "ויכוח יקר על כל דרכי החסידות", ובה מביא את הקושיות שמופיעות גם ב'ויכוח רבה' (אך כאן אין הן ממוספרות) ובמקום י"ט קושיות מופיעות שם כ"ג קושיות⁹, שלש קושיות נוספות שאינן ב'ויכוח רבה', ושם גם מביא ששאל שאלות אלו לחסיד מסויים, אך במקום שב'ויכוח רבה', החסיד הוא בלי זיהוי כלל, הרי כאן מפורש שהחסיד היה חסיד אמדור: ומצאתי דאתא לידי איש אחד

6. עמ' מ' במהדורת מונקאטש.

7. אם כי רלוי"צ התקבל כבר כרבה של בארדיטשוב בשנת תקמ"ה.

8. הגה"ק רלוי"צ מוזכר פעם נוספת הן ב'מצרף העבודה' והן ב'ויכוח רבה' כאחד הצדיקים שהחלו להתפלל מאוחר (במצ"ה הוא מוזכר במענה י"ט כ"הגאון הצדיק ר' יצחק לוי ז"ל" ובויכוח"ר במענה י"ד כ"הגאון אדמו"ר הצדיק מו"ה לוי יצחק נ"י"), אך שם הוא מוזכר בפי 'החבר' או 'החסיד מאמדור' ולא בפי ר' יוסף מנעמרב.

9. מספר מדויק יעלה כ"ד קושיות, אך קושיא אחת נוספת (קושיא הי"ט ב'מצרף העבודה' כלולה בקושיא הי"ד שבויכוח"ר) כלולה בי"ט הקושיות שב'ויכוח רבה'.

והוחזק אצלי בכשרות והי' אצל הרב שלהם באמדור¹⁰ וקראתי אותו ובקשתי ממנו לדבר אתי על אודות דרכיו הנפלאים ממני". ובמקום שב'ויכוחא רבה' נקרא "החבר" מכונה כאן "החסיד"¹¹.

בהמשך, החסיד האמדורי מתאר מה הנגע אותו לנסוע לאמדור ומה ראה שם (בשאלה א), וכמו כן כמה תשובות החסיד האמדורי באו באריכות יתירה החורגת מדרכו ב'ויכוחא רבה'¹².

4) כאן גם מגיעות תשובות ר' יוסף, אך במקום שב'ויכוחא רבה' ר' יוסף מבקר בחריפות את דברי החסיד האלמוני, הרי ב'מצרף העבודה' ממלא פיו שבחים כיצד קלע לאמת וניכר שהוא חסיד מופלג: "ודעת כח החסיד ההוא רואה אני בו כי הוא מופלג בתורה וביראה וידע דעת קדושים איך לגלות טפח ולכסות טפחים הרבה כי באמת כאשר אני יודע לא גילה לך אף כטיפה מן הים מן כל העמקות והגבהות אשר נמצאים בדרך הקדוש הזה".

ומכיון שמסכים לדברי החסיד, אינו רואה צורך להרחיב ולהגיב על דברי החסיד מעטי הכמות אך מרובי האיכות, לכן במקום התגובות הוא מעתיק לו "מאמר אחד אשר כתבתי לי זה ימים למען יהיה לי לזכרון אם ח"ו אגבר עלי הס"א" ומביא מאמר גדול על יחסם של בני אדם לסיפורי חסידים¹³.

מעתה יש לעיין מהו פשר שינויים אלו? מי העניק שני שמות לספר אחד? כיצד הם נוצרו, ובידי מי? לפני שניגש לפתור שאלות אלו, אנו צריכים לברר את תכונות הספר ואת מחברו.

אגרות ספרותיות

המעיין בקונטרסים אלו בעין חודרות יגיע מיד למסקנה שהדמויות רבי בנימין מסלונים ורבי יוסף מנעמירוב לא היו ולא נבראו אלא משל היו. ובוודאי המכתבים לא נכתבו בשנת תקמ"ו, שכן אחרי כל נסיון להציג את ר' בנימין כתלמיד הגר"א בשנת תקמ"ו ואת ר'

10. השם אמדור גם נזכר בהמשך, כאשר החסיד מתאר את ביקורו בחצר הרבי באמדור, אך מאידך ב'ויכוחא רבה' (קושיא א) במקום מלת אמדור, המלה מטושטשת ונאמר ושמעתי שיש רופא מומחה האמו"ר, (ואכן במהדורה אחרת של הויכוח שנקרא 'משיבת נפש' ווארשא תר"ס, ונדפס מכת"י ללא תלות בדפוס י'ויכוחא רבה' הנ"ל, הגירסא היא "אדמ"ר").

11. כמובן שיתכן שב'ויכוחא רבה' היה כתוב בכת"י הח', ובמקום לפענח "החסיד" פיענחו "החבר". אך יתכן שכך נכתב כדי לחקות את סגנון ספר 'הכוזרי'.

12. אריכות זו הינה רק במענות המופיעים ב'מצרף העבודה' ואין להן מקבילות ב'ויכוחא רבה'.

13. מאמר זה מהווה אף הקדמה לספר 'סיפורים נוראים', ואכן במאמר כפי שהוא ב'מצרף העבודה' נאמר בסוגריים מרובעים "הסיפורים חסרים בהעתקה" והם הם הסיפורים שב'סיפורים נוראים'. ולהלן יתבאר מאליו הקשר ביניהם.

700

ויכוחא רבה

[illegible]

מסאקמיו מכתב יפן וסכסמיו לבים ידסוס סלי סלסיר
חיים לרב סאנג ליי כססמס סולי יבחק יעקב
ול ססאדינערא

בדפוס היה מודפס אורי ואב סאלס.
והיה מודפס ישיאל אליסלך
סאלס - אשר קנו את הספר הלו בכסף מלא
מאת המלך לואי :

בשנת תרבי"ז לס"ק

אוצר החכמה

יוסף כתלמיד רלוי"צ מבארדיטשוב ושכאלו נכתבו הדברים בימי כהונתו בפינסק ובימי חייו, ברור הדבר שרובו המכריע של החיבור נכתב מאוחר יותר. באמת הדברים אינם צריכים ראיה, אך בכל זאת נביא כמה ראיות לדבר.

(א) לכל לראש כל האגרות והתשובות ספוגות בתורת חב"ד, וכל האגרות שנכתבו בשנת תקמ"ו – הן כמעט קטעים מילוליים ממאמרי חב"ד ותורת חב"ד, כמו התניא¹⁴ שטרם נכתב ונדפס בשנת תקמ"ו¹⁵.

(ב) יתירה מזו, ב'מצרף העבודה'¹⁶ ה'חסיד מאמדור' מאריך לבאר כיצד ישב ולמד בישיבת וולאזין אצל הגאון האמיתי ר' חיים ומשם נסע להצטרף לחסידות¹⁷, והלא ישיבת וולאזין התייסדה רק בשנת תקס"ג. זאת ועוד, הוא ממשיך להביא המבואר ב"ביאורי הזהר מהרב הגאון מלאדי" וגם פוק חזי מהארבע ש"ע מרבינו הגאון מלאדי... וגם פוק חזי מהלכות ת"ת שלו... – והרי הביאורי הזהר נדפס רק בשנת תקע"ו, השלחן ערוך וההקדמה נדפסו רק בשנת תקע"ד ואילו הלכות ת"ת נדפסו בשנת תקנ"ה - כולם שנים רבות אחרי שנת תקמ"ו!

(ג) גם האגרת הראשונה הדנה אודות נוסח התפלה, אף על פי שלכאורה אין בה בגילוי שום סימני איחור, והיינו יכולים לומר שאכן זהו הגרעין ה"אותנטי" של החיבור, הרי בהכרח לומר שגם היא לא נכתבה בשנת תקמ"ו, שהרי המעיין היטב בשלש השאלות נגד שינויי נוסח האריז"ל שמועלות שם, יראה בעליל שכל שלשת דוגמאות של שינויי הנוסח שדן אודותם, הם שינויי נוסח המיוחדים דוקא לנוסח אדמו"ר הזקן בעל התניא ואינם מאפיינים של "נוסח האריז"ל" השגור בכלל החסידים. כגון השאלות על אי אמירת ברכת תפלין על תפלין של ראש, שאינו אלא מנהג חב"ד, או אי אמירת ברכת יראו עינינו בתפלת ערבית, שאינה אלא לפי נוסח חב"ד, או השמטת "אור חדש על ציון תאיר"¹⁸, שזה רק

14. ראה לדוגמה שאלה ט"ו במענה "החבר" (ב'זיכוחא רבה') או החסיד מאמדור (ב'מצרף העבודה') שברור שזה מיוסד על דרושי חב"ד, ובמיוחד מזכיר את התניא פ"ג על מהות הדעת. או במענה החבר י"א וי"ב, תוכן דברי התניא, ומענה ט"ז שמזכיר בקיצור תוכן 'שער היחוד והאמונה' פרק ו-ז. אולם בעיקר יש תוכן חבד"י ב"ט התגובות של ר' יוסף נעמירוב שנדפסו ב'זיכוחא רבה', ולהלן עוד נברר נקודה זו.

15. התניא נדפס כידוע לראשונה בשנת תקנ"ז, והמהדורה הראשונה שלו בכת"י אינה קדומה משנת תקנ"ב.

16. במענה לקושיא ט' החסר ב'זיכוחא רבה'.

17. יש לציין, שבתאור זה של ה'חסיד מאמדור' יש סתירה, שכן בראשית דבריו משמע שנסע מעירו לחצר אמדור, אך אחר כך נראה שנסע מישיבת וולאזין לחצר חב"ד. וישיבת וולאזין התייסדה כאמור רק בשנת תקס"ג, והאדמו"ר מאמדור האחרון נפטר בערך בשנת תקנ"ט או זמן קצר לאחר זה!

18. כמו כן בתשובת ר' יוסף, בחלוקה הששית הוא מזכיר שבנוסח ספרד אין אומרים א-ל חי וקיים בברכה הראשונה של ערבית, וכמו כן אין אומרים צור ישראל כו' ונצר גואלינו, בברכת ק"ש בשחרית, וכן בחלוקה

לפי נוסח חב"ד¹⁹. הנוסח המיוחד של עדת חב"ד נדפס לראשונה בסידור אדמו"ר הזקן בשנת תקס"ג²⁰, ולא מסתבר כלל שכבר בשנת תקמ"ו היה נוסח זה במרכז העימות בין מתנגד ליטאי לחסיד לא חבד"י.

ד) גם לגבי ר' בנימין זאב כתלמיד הגר"א מצינו סתירות²¹. בהקדמה לאגרת השניה הוא כותב דברים שמתייחסים כנראה לגר"א, "לא אוכל לבוא עד תכונתו לכלכל דברי רבינו במשפט ולא זכיתי לשאול את פיו כי מצאתי אור חשך באהלי ודברי רבינו אינם מיושבים עלי כי קודם פטירתו סר מעליו כחו", לכאורה הכוונה שניסה לדבר עם הגר"א "רבינו" אך קודם פטירתו סר מעליו כחו. ואם כן איפוא מדובר כאן אחרי פטירת הגר"א שהיתה בשנת תקנ"ח, ובהכרח לא נכתבה אגרת זו בשנת תקמ"ו²²!

¹⁹דפי"ד 1234567

באחת משאלות ר' בנימין הוא כותב: "כאשר שמעתי מגדול א' שאמר שזהו ממדת היצר לאסור לימוד שלא לשמה ומצות אנשים מלומדה ויחמיר ע"ע למצוא עון בלימודו למנוע מללמוד וכן בעשיות המצוה ותפלה מחמיר ג"כ לעשות הכנה גדולה עד שיעבור זמן התפי' כאשר שמעתי שא' אמר לחבירו הגיע זמן תפילת מנחה והשיב נראה אם יצאו הכוכבי', שנשתכח ממנו זמן מנחה".

על הקטע הראשון אודות פיתוי היצר ללמוד רק לשמה, יש הגהה "אמר המסדר כן ראיתי בספרו של הרב הגאון מו"ה חיים וואלאזינער שמאריך בפיתוי היצר להחמיר לימוד שלא לשמה", אך באמת לא רק שדעת הגר"ח זהה לדעת ה"גדול א'" אלא השמועה שא' אמר לחבירו הגיע זמן מנחה והלך להסתכל אם יש ג' כוכבים, מופיעה כידוע ב'נפש החיים'²³, שבדידי' הוה עובדה!

ה) גם ה"מאמר" האחרון שנדפס ב'מצרף העבודה' מביא קטעים מספרים שנדפסו הרבה שנים אחרי תקמ"ו, וכנראה שנכתבו בימי הצמח צדק. ראשית, הוא מזכיר בשם ספר 'זכר

הב' לגבי אהבת עולם, שעל פי נוסח האריז"ל אומרים רק אהבת עולם, שכל אלו אינם רק לפי מנהג חב"ד, אך לא לפי מנהג כלל החסידים. וראה בסידור שבהערה הבאה.

19. בסידור 'תפלה ישרה ראדוויל' תק"ף, שהוא הדפוס השני של האב טיפוס מנוסח האריז"ל של כלל החסידים – כל שלשת השינויים דלעיל אינם קיימים!

20. ראה על כך בארוכה ספר 'הסידור', הוצאת "היכל מנחם - מאנסי", תשס"ג.

21. זה שמביאים את הגר"א בברכת המתים אינה ראי' שכן ניתן לומר שזה מעשה המדפיס.

22. כמו כן בקושיא (קושיא ט) המצויה רק ב'מצרף העבודה' מזכיר ר' בנימין זאב "השבחים שביאר עליו הגאון ר"ח מוואלאזין בהקדמה לספרא דצניעותא", ספר שנדפס רק בשנת תק"פ.

23. פרקים, פרק ח: "ובעיני ראיתי במקום אחר איזה אנשים שהורגלו בזה זמן כביר עד שכמעט נשכח מהם זמן תפלת המנחה שקבעו לנו רז"ל... וכשאדם אומר לחברו נתפלל תפילת מנחה הוא משיבו נראה ונעין אם כבר נראו הכוכבים ברקיע".

צדיק' מדברי הג"ר רפאל מהמבורג, הספר שהוא בעיקר תולדות ר' רפאל וקצת מדרושו נכתב ונדפס אחרי פטירתו בשנת תקס"ד

כמו כן במאמר זה שהוא מדברי ר' יוסף מענמירוב, מזכיר ברמז עבה את אדמו"ר הזקן "בשני אור" ונזירי עליון נינו תפארתו והודו ונכדו זיוו והדרו ירשו שני אור עדי ביאת הדור", הרי שהוא מדבר אפילו על נכד אדמו"ר הזקן שהוא הצמח צדק! ועוד ראיות רבות.

על כרחינו לומר שהספר כולו, אינו אלא יצירה ספרותית בלבד ונכתבה כחיקוי ובמתכונת ספרי ויכוח על רעיונות הדת החל מהכוזרי שאף נכתב בצורה ספרותית כאילו מצאו רבינו יהודה הלוי, וכמו כן בדורות מאוחרים כמו ספר 'שומר אמונים' מר' יוסף אירגאס אודות מהות הקבלה, וכן 'כוזרי שני' לר' דוד ניטו או 'חוקר ומקובל' לרמח"ל, ועוד רבים. אולם במקום ויכוח פנים אל פנים נכתב הויכוח בצורה של התכתבות ואיגרות.

בגלל המתח החזק בין חסידים ומתנגדים שעדיין שרר בסביבתו של המחבר, יצר המחבר מסגרת של שלש דמויות ספרותיות שבתוך דמויותיהם יצק המחבר מסכת שלימה של טיעונים, שמועות, תיאורים ודיונים, ובאמצעותם הביא לידי ביטוי אחד הספרים הטובים בתחום הסברת החסידות.

המחבר לא הקפיד לשכלל את דברו בצורה קפדנית, שכן התוכן היה העיקר ולא המסגרת, ולכן לא הקפיד לכתוב דבריו בצורה עיקבית ורצופה מבחינת העובדות והתאריכים, שכל הפרטים יתאימו להצגה הספרותית, וכנראה שבמרוצת הזמן מילא פרטים נוספים ששיבצם במקום המתאים להם.

ויש לציין דבר פשוט, שכתובה בסגנון ספרותי זה אינה הופכת את המחבר לבדאי חלילה, שכן מדובר בסוג כתיבה וותיק ומכובד, והרי לא כל הכותב ספרות יפה – עדותו פסולה, ובוודאי שבתוך יצירה זו שוקעו כמה עובדות היסטוריות אמיתיות, ואכן כפי שנראה להלן, המחבר הוא גם מחברו של ספר 'ספורים נוראים', והיה בעל שמועה נאמנה ובוודאי דברים שסיפר ממה שראה בעצמו נכונים וכנים הם²⁴.

24. בימינו קמו כמה שעוסקים בחקר היהדות הליטאיות, והם שוללים את ה'מצרף העבודה' כמקור מהימן. במיוחד עולה קצפם נגד תיאוריו שם על הגר"ח מוואלוז'ין ובנו ר' יצחק שמעיינים בכתבי חב"ד. אולם למרות שהמסגרת הינה ספרותית, אך ברור הדבר שהמחבר אכן הכיר את וואלוז'ין (כפי שאנו מביאים להלן מעדיותיו ב'ספורים נפלאים') באופן אישי והיה תלמיד ישיבה ההיא ופשוט שנקבל את עדותו זו כאותנטית. וראה 'היכל הבעש"ט' גליון ה עמ' כח הערה 8 שמוכח בעליל שהגר"ח הכיר כתבי חב"ד שבכתב-יד.

אולם מה שעלינו לעיין הוא על כמה משמועותיו על הגר"א בשם רבי סעדיה תלמיד הגר"א, מי שמע בדיוק שמועות אלו?

מחבר הספר: רבי יעקב בכרך קאדאני

מיהו מחברה של היצירה או היצירות?

[לפי החכמה]

ב'בית רבי'²⁵ (שנביא דבריו להלן) כבר כותב על חסיד אדמו"ר האמצעי מליובאוויטש, רבי יעקב מקידאן, "הנקרא בעולם בשם יעקיל קאדאנער", ש"גם הביא לדפוס ס' מצרף העבודה (הנקרא בשם זיכא רבא) והוסיף בו הוספות רבות וע"כ נקרא על שמו".

לפי דבריו מצא גרעין של ספר וערכו ועידכנו, ולכן נקרא על שמו. כנראה המקור לכך הוא דף השער של ספר ספורים נפלאים ששם נאמר, "...מו"ה יעקב קאדאניר ז"ל מעיר וואלקאמיר במדינת רייסין בעהמ"ח ספר מצרף העבודה (זיכא רבא)". ב'בית עקד ספרים', מביא כמחברו: "מה"ר יעקב בכרך" וכבר האריך הרב י. מונדשיין במאמרו על ספרים אלו²⁶, שהכוונה להנ"ל ששמו של ר' יעקב מקידאן הוא ר' יעקב בכרך ומביא מן העובדה שבהקדמה

[לפי החכמה]

ראה באגרת הראשונה מביא שם "הגה אמר המסדר" וכן שמעתי מפי הרב הגדול מר' סעדיה תלמיד הגר"א שראה אותו יושב כל היום בתפלין של רש"י ולא הניח ר"ת ושאלתי ע"ז ממה שאני ראיתי אותו [הגאון?] ר"ס?] מקודם שהי' מניח של ר"ת? והשיב בזה"ל, שרבינו החסיד אמר שלא להניח של ר"ת מטעם הנ"ל, שאנו מניחים הפרשיות מעומד". ועיין בפנים שר' בנימין זאב שמע מהגר"א הסבר מדוע לא להניח ר"ת. ולכאורה נראה שהמחבר הכיר שמועות בשם ר"ס על הגר"א ושמעות אלו השחיל בדברי רבי בנימין זאב כעדויות שלו. [על דעתו השלילית של הגר"א בנוגע הנחת תפלין ר"ת, ראה בספר 'בית יעקב' לר' ברוך ברודא, ירושלים תרמ"ד, מדברי הגר"י שקלוב בשם הגר"ח מוואלוז'ין. עוד עדות שלילית, גם היא בשם הגר"ח, מופיעה בארחות חיים כתר ראש מהגאון ר' כהנא, ולכאורה הנדפס כאן הינו העדות הראשונה בדפוס נגד תפלין ר"ת].

עדות אחרת המצויה רק ב'מצרף העבודה' עמ' טו ב: "כאשר שמעתי מרבנו שפ"א בקשו ממנו שיגיד דברי מוסר והשיב דרך שחוק, אין מכים לתינוק אלא בשביל שילך לבית הספר אבל אחר שילך א"צ להכותו, כן כל ספרי מוסר מוכיחים על לימוד התורה והלומד כל היום א"צ למוסר כלל". ובסוגריים מרובעים שם "אמר המס[דר] כן שמעתי מפי ר' סעדיה תלמידו", כאן שוב אנו רואים על שמועה ששמע מפי ר' סעדיה שהשחיל בדברי ר' בנימין זאב כשמועה ששמע מפי הגר"א. [אולם צ"ע, שלכאורה דעת הגר"א היתה בעד לימוד מוסר - ראה מעשה רב מהדורות ירושלים תשס"ט אות ס והנלקט שם. ועצ"ע בכל ענין זה, ואכמ"ל].

(ידוע שרוב הספר 'מעשה רב' הוא מכת"י ר"ס ומעדויותיו, ור"ס עלה לאה"ק בשנת תקס"ט, ראה על כך 'ישורון' כא עמ' תשע"ד ואילך, ראה שם הערה 6 שביקר ר"ס את קידן עיר הולדתו של המחבר לפני שנת תקמ"ח).

עוד יש להעיר כאן: ב'מצרף העבודה' נדפס לראשונה "מכתב מאת הרב הגאון הגדול מופת הדור בוצינא קדישא החסיד כקש"ת מוהרר"ר שניאור זלמן [מק"ק לאדי] זצוק"ל" "אשר השיב לאנשי שלומינו חסידי ק"ק ווילנא", וראיתי אלו שבאים להפקיע את כל שמועות השקועות בספרים אלו, שטוענים שהאגרת שנדפסה שם מזוייפת היא, שמכיון שלדעתם המצר"ה מזויף ולכן כל הנדפס בו גם חשוד. והדבר תמוה, מי החליט שאכן האגרת ניתוספה שם בידי המחבר, אולי זהו מעשה ידי המדפיס? וכי בדברים כאלו עושים גזירה שוה?

25. ח"ב פ"ח.

26. ראה במאמרו שבהערה 2.